

ЗМ2 Самостійна робота №2 (2 год.)

Тема 2. Типи термінологічних словників (відповідно до фаху)

Мета: ознайомитись з типами термінологічних словників; навчатись правильно користуватися термінологічними словниками за фахом; виховувати культуру логічного підбору слів та виразів при спілкуванні.

Література

1. Зубков М. Сучасна українська ділова мова. 2-ге видання, доповнене. Х.: Торсінг. 2002 – 448 с.
2. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення. – К.: Літера ЛТД, 2001. – 480 с.

Питання для самоконтролю:

1. Які термінологічні словники ви знаєте?
2. Якими словниками з фаху ви користувались?

Методичні вказівки до самостійної роботи

Студенти повинні:

знати правила вживання термінів свого фаху, правила правопису слів-термінів та слів іншомовного походження;

вміти працювати з термінологічним словником, правильно використовувати терміни свого фаху.

Типи термінологічних словників

Розвиток української термінографії зумовлений передусім поглибленим пізнанням називництва як науки. Українська лінгвістика останніх років чим раз більше уваги приділяє проблемам творення, функціонування і уніфікації спеціальних термінів. Вони опрацьовуються не лише філологами, а і представниками спеціальних наукових та виробничих галузей у зв'язку з тим, що Україна прийшла до своєї незалежності, а українська мова стала державною, з таких причин стандартизація мови науки є необхідністю сьогодення. 1992 р. Держстандарт України спільно з Міністерством освіти і науки ініціювали створення Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології. Українське термінологічне товариство, створене у 2000-ому р., координує співпрацю з подібними товариствами Європи з метою обміну термінологічною інформацією.

Видання українських термінологічних словників та й саме вивчення називництва розпочалося в Україні, як відомо, у середині XIX ст. до речі, необхідно вказати невігласам-українофобам, які, намагаючись принизити українську мову, закидають їй відсутність науково узагальнювального потенціалу, а світова наука знає, що українських філологів і культурних діячів ще у XVII–XVIII ст. примусово вивозили до Москви, щоб вони там навчали тамтешніх бояр грамотності, виправляли книги, працювали в колегіях закордонних справ, у російській імператорській академії наук, а наукові термінологічні словники в Україні появились раніше, ніж в Росії, майже одночасно з європейськими, поки не настали чорні дні російського царизму та радянського тоталітаризму.

Незважаючи на утиски, українська лексикографія постійно розвивалася і особливого успіху вона досягла за часів незалежності. Для порівняння: в УРСР у післявоєнний час, коли, з огляду на Європу, виникла певна національна відлига, за 42 роки (1948–1990 рр.) вийшло 107 переважно шкільного типу подібних праць, а за часів незалежності України лише за 11 років їх видано, при тому лише термінологічних, близько 500. Так, наприклад, у 1993 р. вийшло 76 термінологічних словників, у 1994 р. – 55, у 1995 р. – 53, у 1996 р. – 51, у 1997 р. –

60, у 2000 – 70 і т. д. Ці дані можуть бути ще вищими, бо не всі видавництва посилають свою продукцію у Книжкову палату України, яка інформує про ці дані в «Літописі книг» за 1991–2006 рр. Усіх словників у той час вийшло понад 1000 назв.

Специфікою української термінографії останнього часу є те, що в Україні переважно видаються двомовні перекладні англійсько-українські та російсько-українські словники, причому тематично вони стали значно різноманітнішими, ніж були до настання незалежної української держави. Це зумовлено тим, що за часів тоталітаризму українську мову не допускали до сфери науки, і навіть сьогодні наразі ще обмаль наукових українських праць. Більше того, ці словники або мають першим реєстровим словом українське або ж у словнику наводиться реєстр українських термінів з відсиланням до відповідних російських чи англійських.

Найґрунтовніше в сучасному науковому словництві представлено напрямки економіки та менеджменту, що репрезентовані 73 словниками, з 50 різноманітних термінологічних підсистем медицини видано 57 словників, з юриспруденції – 30, інформатики, комп'ютерної техніки – 27, хімії – 19, ділового спілкування – 17. По 12 словників опубліковано з програмування, математики, техніки і будівництва, по 11 – з екології, машинознавства, по 9 – з сільського господарства, політології, по 8 – з біології, педагогіки, 7–3 мовознавства, по 6 – з військової справи, електроніки, авіації, ракетно-космічної техніки, 5 – з машинобудування, по 4 – з автошляхової справи, електротехніки, землеробства, музики, по 3 – з богослов'я, бібліотекознавства, геодезії, по 2 – з археології, морської справи, нумізматички, філософії, а також видано словники з таких галузей, які раніше не мали відповідних видань в Україні – з архітектури, бджільництва, виноробства, естради, журналістики, гідрогеології, гідрометрії, гончарства, митної служби, образотворчого мистецтва, поліграфії, пшениці, реклами, риторики, різьби по дереву, а також фігур мови Т. Шевченка, літературознавчих термінів І. Франка.

Цікавою прикметою названих видань, за нашими підрахунками, є і те, що 262 з них є словниками перекладного типу, а 234 видання – праці енциклопедично-

довідкові, тобто тлумачні, тлумачно-перекладні, довідники, енциклопедії, енциклопедичні словники.

Типи термінологічних словників (якщо виходити зі специфіки розбудови словникових статей) не відзначаються такою різноманітністю, як загальномовні. Це перш за все зумовлено звуженою і цілеспрямованою специфікою використання термінологічної лексики у порівнянні із загальноживаною. Серед цих словників, як було уже відзначено, виділяються багатогалузеві, галузеві та вузько галузеві, а за способом викладу поняття терміна укладено 270 перекладних словників і 280 енциклопедичних видань.

Словникові статті в термінологічних словниках дуже часто нагадують статті словників загального типу, але вони (словникові статті), в основному розробляються відповідно до типу розбудови словника. Якщо, наприклад, термінологічний словник є двомовним перекладним, то він розбудовується аналогічно до загальномовних перекладних українських словників (українсько-англійських чи англійсько-українських і т. д.). Однак тут проявляється певна специфіка. Оскільки термінологічні словники дуже часто мають на меті уніфікувати відповідну термінологічну систему, то в багатьох з них на першому місці реєстру ставиться український термін, а справа – чужомовний. Якщо ж на першому місці стоїть чуже реєстрове слово, то тоді в словнику спеціально твориться абетковий показник українських реєстрових слів з відповідним відсиланням. Автори перекладного словника будівництва та архітектури пішли ще іншим шляхом – вони одночасно утворили два томи словника: українсько-російський та російсько-український словник.

Проблематичними в термінологічних словниках є виклад складних термінів, як відомо, термінологічні поняття дуже часто виражаються словосполученнями. Це, перш за все, зумовлене вимогою якнайточніше передати суть того чи іншого наукового поняття. Але одночасно ця особливість створює важливу проблему її подачі в словниковому реєстрі, у цьому випадку авторам доводиться знову ж використовувати практику подачі фразеологізмів у загально мовних словниках. Термінологічні словосполучення, як правило, не наводиться у загальному реєстрі

перекладних словників, а найчастіше подається під основним словом словникової статті в спеціальному словниковому гнізді або у гніздах. Тобто, якщо в будівельно-архітектурному словнику використовується 121 складний термін зі словом сила (сила аеродинамічна, сила активна, сила бокова, сила ваги, сила взаємодії, сила вітру і т.д.), то всі вони будуть розміщені у словниковій статті СИЛА за абеткою. Там же будуть і перекладатися.

Звичайно, ідеальним термінологічним словником буде вважатися той, що дає тлумачення поняття. Розкриття поняття терміна найповніше викладено в словниках енциклопедичного типу та словниках-довідниках. Візьмімо «Фінансовий словник» [Загородній, Вознюк, Смовженко], який витримав чотири видання і відзначений Всеукраїнською премією Івана Огієнка. у ньому уніфіковано й унормовано, а частково і стандартизовано терміни однієї з найбільших термінологічних систем, що є вагомим внеском у багатогранний державотворчий процес України. Якщо в першому виданні 1996 р. в цьому словнику було 1500 термінологічних одиниць, у другому – 2500, у третьому – понад 3500, то в останньому – понад 5000 назв понять, з кожним новим виданням зміст словникових статей удосконалювався, враховуючи найновіші досягнення в економічно-фінансовій справі, підбиралися найточніші визначення того чи іншого поняття. Важливо і те, що в цьому виданні надано перевагу національній термінології, яка, як відомо, має тривалу історію, починаючи від XI ст. – перших писемних пам'яток української мови.

У процесі підготовки термінологічних словників проблематичними є так звані міжгалузеві терміни. Ними вважаються такі терміни, які з однаковим або дещо відмінним розумінням поняття виступають у кількох галузевих термінологічних системах. Проблема лише в тому, чи такі терміни вважати рівноцінним і маркувати їх лише позначками маш., хім., фіз., гірн. і т.д., чи омонімічними.

Така особливість термінів спонукала українських науковців до створення універсальних словників, які охоплюють основні напрямки знань і видані під загальною назвою «Російсько-український словник наукової термінології» у трьох

томах, де в кожному окремому томі зібрано «Суспільні науки» (1 том), «Біологія. Хімія. Медицина» (2 том), і «Математика. Фізика. Техніка. Наука про Землю і Космос» (3 том), у всіх томах є понад 320 тис. термінів [РУСНТ].

Об'єднання у словниках зближених термінологічних систем ведеться останніми роками з метою охопити в одному виданні якнайбільше термінів зближених термінологічних систем, до таких належить, на нашу думку, «Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник» [УЛАМТС], який об'єднав у собі терміни 33 медичних професій, додавши біля них, крім українських відповідників, ще латинські та англійські, короткі, але, в міру можливого, вичерпні дефініції, до згаданих вище [РУСНТ; УЛАМТС], належить і словник будівництва та архітектури [СТБА], інформатики [Іваницький, Кияк].

Один із таких універсальних словників створений на матеріалі однієї мови [Комова]. З. Куньч прийшла до висновку, що в словникових статтях найпоширеніших слів можна подавати не тільки основні граматичні особливості, а і наголос, написання, сполучуваність, керування, тлумачення слова, його похідні, а для чужомовних слів – також керування, а все це разом спричинилося до появи цікавого сучасного і актуального лексикографічного видання.

До складних проблем творення термінологічних словників перекладного типу належить підбір адекватного відповідника до чужого терміна. Це пов'язується найчастіше з проблемою уніфікації та модифікації термінів, розбудовою тієї чи іншої системи. Шляхи підбору українських термінів бувають найрізноманітнішими, як правило, це не обов'язково повинні бути кальки чужих слів, чим останнім часом термінологи особливо грішать. Це повинні бути слова, що відбивають суть поняття, з одного боку, і відповідають словотворчим і правописним нормам української мови. Щоб підібрати найвідповідніший еквівалент такого слова, необхідно, вникнувши в суть цього поняття, вивчити, як викладають його не лише фахівці однієї, а представники багатьох інших спеціальностей, і на основі такого всебічного вивчення і осмислення еквівалентів приходити до остаточного створення потрібного номера.

Під час творення термінологічних словників, особливо у процесі вибору чи підборі термінів, можуть широко використовуватися діалектні слова, ремісничі етнічні терміни, які часто зараховують до народної термінології. Терміни такого зразка, будучи введеними в той чи інший термінологічний словник, не зразу стають елементами відповідної термінологічної системи. Для цього потрібний час «адаптації» їх у наукових дослідженнях, поширення на виробництві, утвердження у спеціальному усному науковому мовленні. Однак вже сам факт їх уведення в реєстр словника свідчить про пошук варіанта, про ймовірність його використання.

Як відомо, така практика використовувалася дослідниками Інституту української наукової мови ВУАН ще у 20-х рр. ХХ ст., що за часів авторитаризму в Україні було оголошене націоналістичним шкідництвом [Українська мова]. Окремі сучасні автори відновлюють цю практику і стверджують, що для формування національних термінологічних систем доцільно залучати діалектні слова та ремісничу етнографічну лексику різних регіонів України (пор. вольниця, обійстя і т.п.). до такого досвіду вдалися автори словника термінів будівництва та архітектури [СТБА]. Розв'язання такої потреби вимагає зваженості, відповідальності та певного ризику. Адже завжди в таких випадках потрібно пам'ятати про основні вимоги до терміна: здатність точно передавати суть поняття, тобто його дефінітивність, щоб він не був багатозначним, був стилістично нейтральним, милозвучним, мав високу інформативність.

У процесі укладання термінологічних словників не раз використовуються і словники змішаних типів, коли в тому чи іншому лексиконі дано не лише тлумачення слова, а і переклад чи іншу додаткову інформацію. Підготовка таких словників інколи створює певні проблеми, хоч водночас такі видання останнім часом стають чим раз популярнішими [УЛАМТС].

В окремих термінологічних словниках спостерігається тенденція використання, умовно кажучи, поширеного реєстру. Мається на увазі те, що деякі автори на основі власної наукової, педагогічної та виробничої практики подають поряд із спеціальними термінологічними словами і нетермінологічні, але такі лексеми, які можуть широко вживатися у практиці перекладу того чи іншого

спеціального тексту. Така спроба і мотивується практичною метою – стати порадником людям, які слабо володіють українською чи якоюсь чужою мовою у процесі перекладу спеціального тексту з однієї мови на іншу. Адже не раз можуть виникати труднощі не лише підібрати термінологічні еквіваленти, а й перекласти загальнонавчальні слова, що вживаються в тій чи іншій виробничій або науковій праці. Саме з цих причин у реєстрі відповідного видання, яке має перш за все практичне призначення, поряд з термінологічними наводяться і нетермінологічні слова – дієслова, дієприкметники, дієприслівники, прислівники, окремі прикметники, які називаємо притермінними словами, без яких усна і писемна фахова мова неспроможна існувати, до тої практики вдавалися і автори будівельно-архітектурного словника [СТБА]. Однак проблема полягає в тому, скільки таких слів і які з них варто чи не варто подавати в реєстрі.

Важливо ще вказати на те, що до труднощів оформлення і творення термінологічних словників належать ще електронні варіанти лексикографічних праць. Люди, які мають доступ до Інтернету або користуються комп'ютером, не раз можуть використовувати цю можливість і залучати у своїй практиці електронний варіант словника, який можна створити на основі друкованого оригіналу. Такий електронний варіант, наприклад, існує для будівельно-архітектурного словника [СТБА].

Розглянуті питання, що стосуються розбудови реєстру та словникових статей термінологічних словників, не є вичерпними, бо ніколи не вдасться дати універсальний рецепт створення того чи іншого словника, і специфіка укладання словника, і завдання, які ставить автор перед своїм дітищем, і навіть сама особистість автора словника – усе це може відігравати певну і часами вирішальну роль під час формування словникових статей і самої праці. Вважаємо, що дати певні рекомендації з цього приводу доцільно, напевно, перш за все тому, що останнім часом є дуже багато охочих творити словники, причому серед них чимало нефілологів, які не мають фахового лексикографічного досвіду, на основі того хочеться надіятися, що подібний розгляд словникових проблем може їм стати в пригоді.

Класифікація термінологічних словників

Ознака, вид, тип словника

1.1. Класифікація за інформаційним складником

Широта охоплення термінологічної лексики: Універсальні, багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві

Спосіб опису лексичного значення слова: Перекладні (двомовні, багатомовні),
Праці енциклопедично-довідкового типу: (тлумачні, тлумачно-перекладні, довідники, енциклопедії, енциклопедичні словники)

Час творення термінів: Словники сучасної термінології, словники історичної термінології

Опис термінолексики, який ґрунтується на різних рівнях мови:
Орфографічний, словотвірний, синтаксичний, семантичний.

Склад основного тексту, кількість залучених творів: Моновидання, збірник

1.2. Класифікація за матеріальним складником документів

Структура, кількість одиниць: Серійні, однотомні, багатотомні

Матеріальна форма носія інформації: Кодексові, дискові, комбіновані

Характер знакових засобів: Текстові, матричні, комплексні

Спосіб документування: Друковані, електронні

Призначеність для сприйняття: Людиночитні, машиночитні

Канал сприйняття: Візуальні

Повнота відображення мовної лексики: Повні, середні, короткі, словники-мінімуми

Порядок розміщення лексичного матеріалу: Формальні (алфавітні, алфавітно-гніздові)

Логічні: (систематичні, систематично-алфавітні)

1.3. Класифікація за обставинами існування в зовнішньому середовищі

Первинність виходу в світ: Оригінальні, передруки й перекладені

Місцестворення: Корпоративні, загальнодержавні, зарубіжні

Поширеність вживання термінології: Словники загальноповживаної термінології, словники індивідуально-авторської термінології

2. Типологічна класифікація словників

Цільове призначення: Довідковий документ; науковий документ; науково-популярний документ; виробничий документ, навчальний документ

Читацьке призначення: Для широких кіл; для окремих категорій фахівців чи угруповань мовців.

Видова класифікація термінологічних словників передбачає строгий поділ документів за законами логіки: єдність ознак, співрозмірність членів ділення, їх взаємовилучення, неперервність ділення. Перший з них – найважливіший і вимагає, щоб весь обсяг поняття **словник** було розділено за однією з ознак. Оскільки в документа таких ознак багато, то обсяг поняття треба ділити за кожним із них. Видова класифікація – це диференціація словників за однією найсуттєвішою ознакою.

Цю сукупність словників групують у вид. В основу видової класифікації словників покладено три блоки ознак відповідно до різних характеристик: інформаційного та матеріального складників документа, умов існування документа в зовнішньому середовищі (див. схему). Кожен із блоків є критерієм для побудови класифікаційного ряду за пріоритетними ознаками. Ці ряди утворюють багаторівневу структуру класифікаційної схеми термінологічних словників.

Типологізація пов'язана з групуванням словників на основі їх відповідності певній узагальненій моделі – типу, тобто найсуттєвішим рисам, властивим певній групі документів.

Типологія словників – належність документа до певного типу за сукупністю ознак. Найсуттєвіші типоутворювальні ознаки для класифікації словників визначають за їхнім цільовим і читацьким призначенням.